

**ΣΕΝΕΚΑΣ Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ, ΚΡΙΤΗΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ ΡΗΤΟΡΩΝ-
ΡΗΤΟΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ ΚΑΙ ΤΙΜΗΤΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΟΜΟΤΕΧΝΩΝ ΤΟΥΣ¹**

Η λατινική ρητορική δεν διακρίνεται, ως γνωστό, για επιστημονικό βάθος και μεθοδολογική αυστηρότητα· η τέχνη αυτή προσαρμόζεται απευθείας και συνειδητά σε πρακτικούς σκοπούς. Οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες κατά το δεύτερο και πρώτο αιώνα επρόκειτο να δώσουν στη ρητορική παιδεία μια έννοια εντελώς διαφορετική. Η ρητορική δεν περιοριζόταν πια στα στενά πλαίσια ενός λογοτεχνικού είδους αλλ' αποκτούσε στενές σχέσεις με την πολιτική παιδεία των νέων².

Η μελέτη της ρητορικής ως τέχνης μόνο και χωρίς πρακτική σήμασις ήταν επακόλουθο σχεδόν φυσικό από τον καιρό που ο λαός έπαψε να εκλέγει τους κυβερνήτες του. Η ρητορεία έγινε το όργανο έκφρασης των ιδεών και των αισθημάτων, που ο Ρωμαϊκός λαός δεν είχε πια τη δυνατότητα να εκφράσει από το βήμα³.

Με το τέλος της δημοκρατίας ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία της ρωμαϊκής ρητορικής. Αν κινηθούμε ανάμεσα στο Βρούτο του Κικέρωνα και στις *Controversiae* και *Suasoriae* του Σενέκα του πρεσβύτερου έχουμε την αίσθηση ότι βρισκόμαστε σε τελείως διαφορετικό κόσμο. Το *forum* (Αγορά) και η *Senatus* (Σύγκλητος) έχουν λησμονηθεί και το επίκεντρο του ενδιαφέροντος είναι οι ρητορικές σχολές, οι οποίες έχουν ανοίξει διάπλατα τις πόρτες τους σαν θέατρα⁴. Οι παραστάσεις έγιναν γνωστές ως *declamationes*⁵ (=ρητορικά γυμνάσματα)· σε μια περίοδο όπου η πολιτική ρητορική ατονούσε, οι ρητορικές σχολές ήταν ο τόπος όπου εκφράζονταν οι τάσεις της εποχής και τα συναισθηματικά αδιέξοδα⁶. Οι *declamationes* έγιναν αυτοσκοπός και ευκαιρία για κοινωνική συναναστροφή και

1. Ανακοίνωση που έγινε στο Γ' Πανελλήνιο συμπόσιο Λατινικών σπουδών, Θεσ/νίκη 1987.

2. Π6. C. Bione, «I più antichi trattati di arte retorica in lingua latina», «Annali della R. Scuola Normale Superiore di Pisa, Filosofia e Filologia vol. XXII, Pisa 1910, σσ. 152-157.

3. Π6. Th. Froment, «Porcius Latro et la déclamation sous Auguste, *Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux*, IV (1882) σ. 337.

4. Π6. M. L. Clarke, *Rhetoric at Rome*, London 1962², σ. 85.

5. Μερικές από τις κυριώτερες μελέτες για τις *declamationes* είναι: H. Bornecque, *Les déclamations et les déclamateurs d'après Sénèque le père*. Lille 1902, V. Cuchéval, *L'éloquence romaine après Cicéron*, Paris 1893 (2 voll.) M. Schamberger, *De declamationum Romanorum argumentis*, Halle 1917.

6. Βλ. E. Paratore, *Profilo della letteratura latina*, Italia 1960, σ. 254.

δημόσια δραστηριότητα παραμένοντας, θέβαια, παράλληλα και μέσο άσκησης της νεολαίας⁷. Καθώς οι δικαστικοί αγώνες σπάνια γίνονταν, η ρητορική τέχνη έχανε την επαφή της με την πραγματικότητα και περιοριζόταν στο να εξάπτει τη φαντασία των μαθητών· θυσίαζε τα πάντα στην επιθυμία να προκαλέσει τα χειροκροτήματα του ακροατηρίου χωρίς να ενδιαφέρεται για την παιδεία των νέων. Πόσες φορές οι ρητοροδιδάσκαλοι δεν διαστρέβλωναν την Ιστορία για να κάνουν πιο ενδιαφέροντα τα όσα πρότειναν ή διαπραγματεύονταν! Αποκορύφωμα του χαρακτήρα αυτού των *declamationes* είναι το παράδειγμα των *Suasoriae VII* (*Deliberat Cicero, an scripta sua comburat, promittente Antonio incolumitatem, si fecisset*) όπου ο Κικέρων συζητά τη δυνατότητα να κερδίσει τη ζωή του από τον Αντώνιο, καίγοντας τα βιβλία του. «This is pure fiction» παρατηρεί ο M. L. Clarke⁸.

Η παιδεία που παρείχαν οι *declamationes* ήταν κακή όχι μόνο για το πνεύμα των νέων αλλά και για τη ψυχή. Οι γνώμες παλαιών και νέων κριτικών συμφωνούν στο ότι οι ρητορικές αυτές ασκήσεις έδιναν στους νέους μια ακαλαίσθητη και ψευδή γνώση της ρητορικής και τους έτρεφαν με ματαιοδοξία. Οι περισσότεροι παλαιοί μελετητές παρουσίασαν τις ρητορικές σχολές με τα μελανότερα χρώματα και μαζί με αυτές και το συγγραφέα που ιδιαίτερα ασχολήθηκε, το Σενέκα τον πρεσβύτερο.

Ο Rose⁹ θεωρεί παράξενο το μεγάλο αριθμό ρητοροδιδασκάλων, που αφιέρωσαν χρόνο σ' αυτές τις *declamationes*. Ο Paratore,¹⁰ αντίθετα, πιστεύει ότι η τρικυμώδης ζωή και ο τραγικός θάνατος πολλών από τους ρητοροδιδασκάλους αποκαλύπτει την άλλη όψη του νομίσματος του καθεστώτος του Αυγούστου και κυρίως αντικρούει την άποψη ότι η ρητορική της εποχής εκείνης υπήρξε τέχνη μόνον πρακτική-φαινομενική· οι *declamatores* εκφράζανε — υποστηρίζει — τον εσωτερικό κόσμο, το πάθος της ψυχής και το αγωνιώδες όραμά τους για την κοινωνία. Ο συγγραφέας που προσφέρει πολλές πληροφορίες για τις ρητορικές σχολές αλλά και μοναδικές ειδήσεις και ντοκουμέντα για τους ρήτορες και ρητοροδιδασκάλους της εποχής του είναι ο Σενέκας (*Lucius Annaeus Seneca*) ο πατέρας ή ο πρεσβύτερος ή ρήτορας, όπως λέγεται, για να ξεχωρίζει από το γιο του το φιλόσοφο. Ο Σενέκας ήταν λάτρης της ευγλωττίας, παρατηρεί ο Paratore, αλλά δεν υπήρξε ποτέ ο ίδιος ρήτορας ή ρητοροδιδάσκαλος, ούτε διατηρούσε ρητορική σχολή. Γεννημένος στην Ισπανία, νέος

7. Βλ. G. A. Kennedy, *The art of rhetoric in the world*, Princeton Univ. 1972, σ. 316.

8. ό.π. σ. 89

9. H. J. Rose-K. X. Γρόλλιου, *Ιστορία της λατινικής λογοτεχνίας*, Τόμος Β', Αθήνα 1980, σ. 29.

10. ό.π. σ. 257.

ακόμη πήγε στη Ρώμη, όπου μελέτησε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τη ρητορική. Κατά μαρτυρία του γιου του ήταν και ιστοριογράφος, από την Ιστορία του, όμως, δε σώθηκε σχεδόν τίποτε· καλύτερη τύχη είχε το έργο που έγραψε στα γεράματα για τα παιδιά του, χωρίς βοηθήματα, με μόνο στήριγμα τη δυνατότητά του μνήμη¹¹. Τίτλος του είναι: «*Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*»¹² και περιλαμβάνει δέκα βιβλία «*Controversiae*» και ένα «*Suasoriae*». Στα βιβλία αυτά ο Σενέκας κάνει το διαχωρισμό ανάμεσα στους *oratores*-ρήτορες, οι οποίοι επιδίδονται στη ρητορική τέχνη μόνον από αγάπη και ενδιαφέρον, και στους *rhetores*-ρητοροδιδασκάλους, οι οποίοι έχουν τη ρητορεία επάγγελμα. Οι ρητορικές ασκήσεις (*declamationes*) με τη διπλή μορφή τους ως *Controversiae* (=αντιλογίες, αμφισβητήσεις) και ως *Suasoriae* (=λόγοι πειστικοί, συμβουλευτικοί) έγιναν γνωστές στην αρχή του 1ου μ.Χ. αιώνα και χρησίμευσαν για να μορφώσουν το πνεύμα και ν' αναπτύξουν την καλαισθησία των νέων ανθρώπων, που επιθυμούσαν ν' αποκτήσουν βασικές γνώσεις ρητορικής τέχνης.

Στην εποχή που ο Αύγουστος συγκέντρωνε όλες τις εξουσίες στο πρόσωπό του, ένας αριθμός πολιτικών ανδρών και ρητόρων, οι οποίοι δεν είχαν την ευκαιρία να εκφράσουν διαφορετικά τη δραστηριότητά τους έβρισκαν στις ρητορικές σχολές ένα μέσο άσκησης των ενδιαφερόντων τους. Ο αυτοκράτορας ενεθάρρυνε τις εκδηλώσεις αυτές, συμμετέχοντας μερικές φορές και ο ίδιος.

Το έργο του Σενέκα είναι σχεδόν το μοναδικό που μας αποκαλύπτει λεπτομέρειες όχι μόνο για τις ρητορικές σχολές αλλά και για τα πρόσωπα που φοιτούσαν σ' αυτές. Ο συγγραφέας αναφέρει 120 πρόσωπα περίπου, Ρωμαίους, Έλληνες, Ισπανούς, εκπροσώπους τόσο της Ασιανής κίνησης όσο και του Αττικισμού.

Στην *Contr. I, praef. 11* ο Σενέκας επισημαίνει ότι μεγάλοι ρητοροδιδάσκαλοι κινδυνεύουν να μείνουν άγνωστοι ή και εσφαλμένα γνωστοί από κακούς σχολιαστές γι' αυτό θα προσπαθήσει ο ίδιος, όπως δηλώνει, να τους αξιολογήσει με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια. Στην ίδια *contr.* ο Σενέκας εκφράζει τη γνώμη του για τον Κικέρωνα, τον οποίο θαυμάζει και χαρακτηρίζει «*ingenium quod solum populus Romanus par imperio suo habuit*». Παράλληλα επισημαίνει την κατάπτωση της ρητορικής τέχνης, προσδιορίζοντας τα αίτια που την προκάλεσαν. Πρώτο αίτιο είναι η πολυτέλεια των καιρών και η αγάπη των ηδονών και της εύκολης ζωής· η κοινωνία με το αυτοκρατορικό καθεστώς δεν δίνει ερεθίσματα στη ρητορεία, η οποία σιγοσβήνει. Δεύτερο αίτιο, η μετατόπιση της άμιλλας από το χώρο της ρητορικής

11. Βλ. H. Bardon, *Mécanisme et stéréotypie dans le style de Sénèque le rhéteur, L'Antiquité Classique XII* 1943-44 σσ. 5-24.

12. Βλ. Ad. Kiessling, *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*, Lipsiae 1872.

σε απασχολήσεις ποταπές με στόχο τις τιμές και τα χρηματικά οφέλη. Τρίτο και τελευταίο αίτιο είναι ένα είδος πεπρωμένου-*fatum*¹³, που δεσποζει στην εξέλιξη των πραγμάτων, τα οποία μετά από μια σύντομη περίοδο τελειότητας οδηγούνται με ταχύτερο ρυθμό απ' όσο έφθασαν στο σημείο αυτό, στην κατάρτιση.

Ο Σενέκας επισημαίνει τα ελαττώματα της λατινικής ρητορικής και ιδιαίτερα την κατάχρηση των εκφράσεων με διπλή σημασία και των λογοπαιγνίων που άρεσαν πολύ στους νέους, των γνωστών *sententiae publlianae*. Κύριους υπεύθυνους τους ελαττώματος αυτού θεωρεί τους *Publilius Syrus* και *Laberius*, ποιητές μίμων, τον Πομπώνιο, συγγραφέα του Ατελλανού δράματος, και τέλος τον Κικέρωνα για τον οποίο, όμως, πιστεύει ότι το ελάττωμα αυτό μετέτρεψε σε αρετή, προτέρημα όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στην *Contr.* VII 3,8 και 3,9.

Ο Σενέκας αγαπά τις *declamationes* και με χαρά μιλά γι' αυτές στα παιδιά του· επαναλαμβάνει δύο φορές στον πρόλογο των *Controversiae* το χαρακτηρισμό *iucundus*=ευχάριστος, αλλά δεν αυταπατάται σχετικά με την αξία αυτών των ρητορικών ασκήσεων, θεωρεί ότι δεν είναι σοβαρή δουλειά αλλά προσφέρονται περισσότερο για διασκέδαση. Στην *Contr.* X *prae*f. 1 ο ίδιος δηλώνει ότι ντρέπεται, γιατί του φαίνεται ότι εδώ και καιρό δεν ασχολείται με τίποτε σοβαρό και συμπληρώνει: "έτσι είναι οι σπουδές των ρητοροδιδασκάλων, όταν ασχολούνται επιπόλαια, ευφραίνονται, αλλά όταν ασχολούνται πιο σοβαρά και εμβαθύνουν, αηδιάζουν" (*leviter tacta delectant, contrectata et propius admota fastidio sunt*).

Στις *Suasoriae*¹⁴ εξάλλου ο Σενέκας συμβουλεύει τους νέους ν' αποφεύγουν τα *studia scholasticorum* και ν' ασχολούνται με έργα πιο σημαντικά, όπως είναι τα ιστορικά.

Εξαιρετική σημασία για τις *Controversiae* του Σενέκα έχει ο πρόλογος-*prae*fatio¹⁵ ιδιαίτερα του πρώτου βιβλίου, ο οποίος δίνει τα κλειδιά όλου του έργου και παρουσιάζει τόσο τη στάση του Σενέκα στη ρητορική της εποχής του, όσο και τον ιδεώδη κατά την άποψή του τύπο του ρήτορα, που εκπροσωπείται από τον *Porcius Latro* και περιγράφεται εκτενέστατα.

Τις αδυναμίες της ρητορικής και τα αίτια τους επισημαίνει ο Σενέκας χωρίς να προχωρεί σε συζήτηση, που θα μπορούσε να συντελέσει στη βελτίωση της τέχνης αυτής. Όπως χαρακτηριστικά

13. Πβ. G. A. Kennedy, *The art of rhetoric in the roman world*, Princeton Univ. 1972, σ. 454.

14. *Suas.* VI, 16: *Nolo autem vos, iuvenes mei, contristari, quod a declamatoribus ad historicos transeo. Satis faciam vobis et fortasse efficiam, ut his sententiis lectis solidis et verum habentibus a scholasticis recedatis.*

15. Για τη σημασία του προλόγου στο πρώτο βιβλίο των *Controversiae* βλ. A. Sussman, «The artistic unity of the elder Seneca's first preface and the *Controversiae* as a whole» *Am. Journ. of Philol.* 92, 1971, σσ. 285-291.

παρατηρεί ο Casaceli¹⁶, Ιταλός μελετητής, ποτέ δεν προτείνονται στις *Controversiae* κανόνες καινούριοι προορισμένοι να καλυτερεύσουν τη ρητορική, αντικαθιστώντας εκείνους που ακολουθούνταν από τους συγχρόνους του Σενέκα, αλλά «virtutes et vitia orationis» αναφέρονται σε ρήτορες του παρελθόντος. Δεν είναι τυχαίο- συνεχίζει ο Casaceli — ότι ο Σενέκας, όταν οι μαθητές του αναζητούν πρότυπα ρητορικής τέχνης, τους προτείνει ρήτορες ήδη δοκιμασμένους και επιτυχημένους όπως τον Porcius Latro, Arellius Fuscus, Albucius Silus, Junius Gallio. Οι ρήτορες αυτοί ήταν οι μόνοι ικανοί για να τους μιμηθούν οι νεώτεροι· μετά απ' αυτούς οι άλλοι ήταν μετριότητες και ο Σενέκας λέει γι' αυτούς χαρακτηριστικά στην *Contr. X praef. 13*: «Hos minus nobiles sinite in pacem abire».

Η επισήμανση της τετράδας των ρητόρων μπορεί να θεωρηθεί χρήσιμη δήλωση των προτιμήσεων του Σενέκα σχετικά με τις τάσεις της ρητορικής τον 1ο αι. μ.Χ.

Τα 4 πρόσωπα που υποδεικνύονται από το Σενέκα παρουσιάζουν στην περιγραφή, που γι' αυτά γίνεται στις *Controversiae*, αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία επιβεβαιώνουν την προτίμηση του Σενέκα για ένα τύπο ρητορικής πλησιέστερο στον αττικισμό απαλλαγμένο όμως από εξτρεμιστικά στοιχεία. Εξάλλου η επισήμανση της διαύγειας του ρητορικού λόγου του Arellius Fuscus και του Albucius Silus κάνει φανερή την τάση του Σενέκα προς έναν αττικισμό μετριασμένο από ασανισμό, μια *σύνθεση*, δηλαδή, των δύο πολυσυζητημένων τάσεων, όπως αυτή παρατηρείται στο έργο του Albucius. Τον Porcius Latro, όπως προαναφέραμε, φαίνεται ότι ξεχωρίζει ο Σενέκας ως τον ιδεώδη «declamator», τον οποίο θα μπορούσαν να έχουν ως πρότυπο οι νεώτεροι. Το θαυμασμό αλλά και την αγάπη του γι' αυτόν εκφράζει στην *Contr. I praef. 20-21*, όπου μεταξύ άλλων παρατηρεί ότι θα προσπαθήσει να διαλύσει την εσφαλμένη εντύπωση, που υπάρχει για το Latro, ότι δηλαδή δεν έχει ρητορική δεινότητα *αυτός*, για τον οποίο αν αναγνωρίζεται κάποια αρετή, αυτή είναι η δεινότητα του λόγου. Πολλοί επίσης κατηγορούσαν τον Latro για έλλειψη *subtilitas* (λεπτότητας) του λόγου. Ο Latro όμως, κατά το Σενέκα, έχει όλες τις αρετές του ρήτορα και δεν είναι δυνατό να υστερεί στη *subtilitas*. Εξάλλου, όπως ο ίδιος τονίζει, η πιο σωστή *subtilitas* είναι εκείνη που εμφανίζεται ως ενέργεια και κρύβεται ως διάθεση. Στην ίδια *Contr. I praef. 13* και 17 επαινεί τον Latro λέγοντας ότι κανένας ρήτορας δεν είναι πιο σοβαρός και πιο άξιος απ' αυτόν (*nihil illo viro gravius, nihil eloquentia sua dignius*) και ότι είναι προικισμένος με μνήμη εξαιρετική ώστε να μη

16. Francesco Casaceli, *La formazione dell' oratore ideale nell' opera di Seneca padre*, Vichiana VII 1978, σσ. 63-64.

Ξαναδιαβάζει ποτέ τους λόγους που θα εκφωνήσει για να τους μάθει απέξω (*mumquam quae dicturus erat ediscendi causa relegabat*).

Μεγάλη είναι η επιδραση που άσκησε ο Porcius Latro κατά την εποχή του Αυγούστου στους νέους· τόσο με τις αρετές όσο και με τα ελαττώματά του έγινε το είδωλο της Ρωμαϊκής νεολαίας. Ο μελετητής Froment¹⁷ αναφέρει ότι οι ακροατές του Latro δεν αρκούνταν στο να χειροκροτούν τις ρητορικές του επιδόσεις και να επαναλαμβάνουν τις *sententiae* και τις *colores* των λόγων του, αλλά μιμούνταν τον τραχύ τόνο της φωνής του, τις χονδροειδείς απότομες κινήσεις του, την επαρχιώτικη συμπεριφορά ακόμη και την ωχρότητα του προσώπου του από τις καταχρήσεις.

Στην Contr. X 4, 20-21 με τίτλο: *Mendici debilitati* (=πτωχοί ασθενείς) ο Σενέκας έμμεσα αναφέρει ότι ο Latro χωρίς να δανείζεται την ιδέα από τον Έλληνα Αρτέμωνα — αφού τους Έλληνες και καταφρονούσε (*contemnebat*) και αγνοούσε (*ignorabat*) και επομένως δεν μπορούμε να τον κατηγορήσουμε για πνευματική κλοπή — όμως, επαναλαμβάνει τα ίδια μοτίβα, όπως φαίνεται από τα σχετικά χωρία της Contr. X 4, 20-21, όπου ο Έλληνας ρήτορας Αρτέμων λέει: «Τά μέν τῶν ἄλλων εὖρωστα πλεῖ, γεωργεῖ· τά δ' ἡμέτερα ἀνάπηρα τρέφει ἄργα τόν ὀλόκληρον». Ο Latro αφού περιγράφει τις διάφορες μορφές ασθένειας και αναπηρίας των πτωχών προσθέτει: «*pro di boni! Ab his aliquis aliter integer*».

Αναμφισβήτητα ο Latro κατέχει μια αξιόλογη θέση στην ιστορία των Λατινικών Γραμμάτων. Είναι ο πρώτος που σταμάτησε την τάση της μίμησης των Ελληνικών προτύπων¹⁸, εμπλούτισε με νέο παλμό τη φιλολογική γλώσσα των Ρωμαίων και ασχολήθηκε όχι μόνο με τη χρήση των λέξεων αλλά και μ' εκείνη των ιδεών όπως της δικαιοσύνης, του ανθρωπισμού κ.ά.

Η λατινική ρητορική εξαιτίας της παρουσίας πολλών Ελλήνων ρητόρων στη Ρώμη, κινδύνεψε να χάσει ή τουλάχιστον να προδώσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της. Ο Σενέκας ο πρεσβύτερος αναγνωρίζοντας τις αρετές των παλαιών Ελλήνων ρητόρων Αισχίνη, Διονυσίου Αττικού, Γοργία κ.ά. καταλόγισε ποικίλα ελαττώματα στους συγχρόνους του Έλληνες *declamatores* Αιμιλιανό, Αγροίτα, Αρτέμωνα, κ.ά. Το σπουδαιότερο απ' αυτά τα ελαττώματα είναι η ανόητη ενασχόληση με θέματα άσεμνα, αισχρά. «*Hoc autem vitium a Graecis declamatoribus tractum, qui nihil non et permiserint sibi et impetraverint* (=αυτό το ελάττωμα, η αναφορά δηλ. σε θέματα άσεμνα, προέρχεται από τους Έλληνες *declamatores*, οι οποίοι τα πάντα και επέτρεπαν στους εαυτούς τους και κατάφερναν).

17. P8. Th. Froment, Porcius Latro et la déclamation sous Auguste, *Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux*, IV (1882) σ. 361.

18. P8. Th. Froment, ό.π., σ. 363.

Ο χρόνος δυστυχώς δεν μας επιτρέπει ν' αναφερθούμε σε πολλά χωρία, θα περιοριστούμε σε μερικά μόνο, εξαιρετικά χαρακτηριστικά, όπως στην Contr. X5, 34 με τίτλο Parrhasius et Prometheus. Ο Παρράσιος, Αθηναίος ζωγράφος, αγόρασε έναν Ολύνθιο αιχμάλωτο πολέμου, τον βασάνισε και με πρότυπο αυτόν ζωγράφησε έναν Προμηθέα και τον πίνακα πρόσφερε στο ναό της Αθηνάς· τον δίκασαν, λοιπόν, γιατί ζημίωσε το κράτος. Στη σχετική συζήτηση¹⁹ ο Ρωμαίος ρητοροδιδάσκαλος Licinius Nepos είπε: «si vultis digne punire Parrhasium, ipse se pingat». Ο Σενέκας ακούγοντάς τον παρατήρησε ότι ο εξίσου ανόητος Αιμιλιανός, Έλληνας ρήτορας από το αξιαγάπητο γένος των ηλιθίων, (*genus stultorum amabilissimum*) είχε προτείνει: «'Αποκτείνετε Παρράσιον, μή θελήσας γράφειν ἐξ ὑμῶν ἀρχέτυπον εὖρη». Χαρακτηριστική είναι εδώ η σύγκριση της «αξιαγάπητης» ηλιθιότητας του Ρωμαίου ρητοροδιδασκάλου και του Έλληνα ομοτέχνου του Αιμιλιανού²⁰.

Ο Σενέκας με τις επανειλημμένες αναφορές του στους Έλληνες ρήτορες σκοπεύει, όπως ο ίδιος ομολογεί στην Contr. X4, 23, να δείξει στους γιους του πόσο εύκολα μπορεί κανείς να περάσει από την Ελληνική ρητορεία στη Λατινική «quam facilis e Graeca eloquentia in Latinam transitus sit». Στην ίδια Controversia προχωρεί σε σύγκριση της λατινικής με την ελληνική γλώσσα και διαπιστώνει ότι: «Latinam linguam facultatis non minus habere, *licentiae* minus». Χαρακτήρα εξουσιαστικό, αλαζονικό αποδίδει στους Έλληνες ο Σενέκας και στην Contr. I praef. 6, όπου παρατηρεί ότι όσα η ρωμαϊκή ρητορεία διαθέτει ικανά να τα αντιτάξει ή να τα προτάξει στην αλαζονική Ελλάδα (*insolenti Graeciae opponat aut praeferat*) άνθισαν στην εποχή του Κικέρωνα. Η έννοια της *insolens Graecia* επαναλαμβάνεται και στις Suasoriae VII 10. Πρόκειται για τον παραινετικό εκείνο λόγο, όπου ο Κικέρων συζητά αν πρέπει να κάψει τα βιβλία του, προκειμένου ο Αντώνιος να του χαρίσει τη ζωή. Ο Gestius Pius, ρητοροδιδάσκαλος Ελληνικής καταγωγής, συμμετέχοντας στη συζήτηση διαμαρτύρεται για την αδικία που θα προκαλέσει με τον τρόπο αυτό ο Κικέρων στο ρωμαϊκό λαό (*injuriam illum facturum populo Romano*), του οποίου τη γλώσσα ανέβασε στα ύψη (*in locum principem extulisset*) ώστε αυτός ο λαός να ξεπεράσει με τη ρητορεία τις σπουδές της αλαζονικής Ελλάδας (*ut insolentis Graeciae studia antecederet eloquentia*).

Όταν η σύγκριση ανάμεσα στους Ρωμαίους ρήτορες και στους Έλληνες ομοτέχνους τους ευνοεί τους τελευταίους, ο Σενέκας το

19. Contr. X5, 24-25.

20. Δεν είναι θέσιο αν ο Πλούταρχος στο De defectu oraculorum 17: «άνδρός οὐκ ἄφρονος οὐδ' ἀλαζόνος Αἰμιλιανοῦ τοῦ ρήτορος» αναφέρεται στο ίδιο πρόσωπο.

αναγνωρίζει αλλά με φανερή δυσaráσκεia, λέγοντας για παράδειγμα στην Contr. I 4,10: «ex altera parte multa sunt pulcherrime dicta; Sed nescio an Graecis nostri cessuri sint».

Στην Contr. I 7,12 και 8,7 ο Σενέκας κατηγορεί και πάλι τους Έλληνες για φαυλότητα και αυθάδεια. Στην πρώτη περίπτωση λέει χαρακτηριστικά: «Graecorum improbam quaestionem satis erit in eiusmodi controversiis semel aut iterum annotasse». Στη δεύτερη αναφέρει ότι οι Έλληνες συνήθως αποτολμούν quaestionem primam, quam Romanae aures non ferunt.

Στην Contr. II 6, 12 με τίτλο «Pater et filius luxuriosi» ο Σενέκας παρουσιάζει έναν Έλληνα ρήτορα, τον Αγροίτα, να εκφράζει «sententiam invidiosem» σε σύγκριση με τους άλλους Έλληνες ρητοροδιδασκάλους, οι οποίοι σ' αυτή την controversia «tamquam rivalet iocati sunt». Ο Αγροίτας μιλούσε, όπως παρατηρεί ο Σενέκας με τέχνη άκομψη, χονδροειδή (arte inculta), γιατί δεν συναναστρεφόταν Έλληνες (inter Graecos non fuisse). Χρησιμοποιούσε προτάσεις δυνατές (sententiis fortibus), γιατί συναναστρεφόταν Ρωμαίους (inter Romanos fuisse). Η sententia του Αγροίτα στην οποία αναφερόμαστε είναι η εξής: «ἐπὶ τῆς ἀσωτίας τοῦτο διαπεφωνήκαμεν· σύ μὲν δαπανᾷς ἡδόμενος, ἐγὼ δὲ χολούμενος».

Είναι φανερό ότι στην Controversia αυτή ο Σενέκας μέσα από τον επιτιμητικό γενικό χαρακτηρισμό των Ελλήνων ρητοροδιδασκάλων αναγνώριζε, έμμεσα βέβαια, τη λεπτότητα και την κομψότητα της τέχνης τους.

Αρκετά έντονη, λοιπόν, η κριτική του Σενέκα για τους συγχρόνους του Έλληνες ρήτορες. Είναι γεγονός, όπως άλλωστε ο Clarke²¹ και άλλοι φιλόλογοι επισημαίνουν, ότι οι Έλληνες μπορούσαν ακόμη και κατά την εποχή του Σενέκα του πρεσβύτερου να θεωρηθούν οι δάσκαλοι της θεωρίας της ρητορικής τέχνης όχι όμως και οι κορυφαίοι declamatores, όπως υπήρξαν κατά τα νεανικά χρόνια του Κικέρωνα.

Ας θυμηθούμε όμως τη σκέψη που ο ίδιος ο Clarke²² διατυπώνει σχολιάζοντας τη διαπίστωση του Γάλλου φιλόλογου και ιστορικού Renan, ότι η ρητορική είναι το μόνο λάθος που έκαναν οι Έλληνες. Αν είναι έτσι, παρατηρεί, το ίδιο λάθος ισχύει και για τους μαθητές των Ελλήνων, τους Ρωμαίους, οι οποίοι απ' όλες τις τέχνες και τις επιστήμες στις οποίες πρότυπα είχαν τους Έλληνες, τη ρητορική υιοθέτησαν με τη μεγαλύτερη εγκαρδιότητα, τη θεώρησαν βάση της παιδείας τους, αυτή απορρόφησε το ενδιαφέροντά τους και αυτή επέδρασε βαθιά στη φιλολογία τους.

Κατά τη γνώμη μας και παρά τις επικρίσεις που διατυπώθηκαν κατά

21. Πβ. M. L. Clarke, *Rhetoric at Rome*, London 1962², σ. 87.

22. ό.π., σ. 158.

καιρούς, οι *declamationes* παραμένουν ως έκφραση μιας εποχής, οι ρητορικές σχολές ως μια ιστορική πραγματικότητα, και χρειάζεται περισσότερη έρευνα για να οδηγηθούμε σε κάποια αντικειμενικά συμπεράσματα.

Είναι γεγονός ότι χωρίς το Σενέκα τον πρεσβύτερο θα έμεναν στην αφάνεια τόσοι ταλαντούχοι ρητοροδιδάσκαλοι και άγνωστες οι ρητορικές σχολές της εποχής τους. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η πληροφόρηση δεν είναι πλήρης και ότι πολλά σημεία παραμένουν σκοτεινά. Όμως, θα πρέπει να παρατηρήσουμε κλείνοντας, ότι ενώ οι *Controversiae* και οι *Suasoriae* αποτελούν πηγές πολύτιμες για την ιστορία της ρητορικής τέχνης των Λατίνων δεν απασχόλησαν ιδιαίτερα μέχρι σήμερα τη φιλολογική έρευνα. Ας ελπίσουμε ότι στο μέλλον θα αντιμετωπίσουν με περισσότερο ενδιαφέρον τα έργα αυτά του Σενέκα του πρεσβύτερου τόσο οι μελετητές όσο και οι μεταφραστές παγκόσμια.

RÉSUMÉ

Stella Georgala-Priovolou, Sénèque le père, critique des orateurs et rhéteurs romains et estimateur de leurs homologues grecs

Les déclamations par leur double forme de Controverses et de Suasoirs ont été connues au début du Ier siècle p.c et ont servi à former l'intelligence et le goût des jeunes qui souhaitaient obtenir quelques connaissances fondamentales sur l'art oratoire. Pendant une période où l'éloquence politique est tombée en déclin, les écoles rhétoriques étaient le lieu où s'exprimaient les tendances contemporaines et l'impasse sentimentale.

L'écrivain qui nous offre beaucoup de renseignements sur les écoles de déclamation comme d'ailleurs des documents et des détails uniques, n'est autre que Sénèque le père ou rhéteur.

Sénèque désigne les défauts de la rhétorique latine, spécialement l'abus des expressions ambiguës et des jeux de mots connus sous le nom de «*sententiae publicae*».

Mais ces faiblesses de la rhétorique et leur étiologie, Sénèque les souligne sans procéder à une discussion qui pourrait contribuer à l'amélioration de cet art.

D'ailleurs quand ses disciples cherchaient des modèles de rhétorique, il leur proposait des rhéteurs déjà reconnus et réussis comme Porcius Latro, Arelus Fuscus, Albucius Silus, Junius Gallio. Ces quatre personnes signalées par Sénèque présentent un assez grand nombre de caractéristiques communes qui affirment la prédilection de Sénèque pour une sorte de rhétorique proche à l'atticisme, débarrassée quand même des éléments extrêmes.

Sénèque semble distinguer Porcius Latro comme le «*déclamateur*» idéal qui pourrait servir de modèle pour les plus jeunes. Il reconnaît les qualités des anciens rhéteurs grecs comme Eschine, Dionysios l'Attique, Gorgias en reprochant en même temps les déclamateurs grecs Emilianos Agritas, Artemon etc. ses contemporains de dépravation, d'insolence et d'arrogance.

Le plus grave de ces défauts est l'application inepte à des thèmes indécentes et obscènes. Mais à travers cette caractérisation générale qui réprimande les rhéteurs grecs, Sénèque semble reconnaître indirectement dans les Controverses la finesse et l'élégance de la rhétorique grecque.

C'est indiscutable que sans Sénèque le père, tant de rhéteurs de talent et d'écoles de rhétorique de cette époque seraient inconnus, sans nier pourtant que les renseignements fournis ne sont pas complets et plusieurs points restent obscurs.

En concluant on doit remarquer que même si les Controverses et les Suasoirs consistent un document sur l'histoire de la rhétorique latine, l'ouvrage n' a pas été jusqu' à présent l' objet d' une étude philologique approfondie. Espérons que dans l' avenir ces oeuvres de Sénèque le père seront approchés avec plus d' intérêt par les chercheurs et les traducteurs.